

NEMESKÉRI JÁNOS, JOUBERT KÁLMÁN, JUHÁSZ ATTILA, NEMESKÉRI ÁGNES, SALLAY PÉTER, GÁRDOS ÉVA (Szerk.: NEMESKÉRI JÁNOS és JUHÁSZ ATTILA, JOUBERT KÁLMÁN közreműködésével): *A 18 éves sorköteles fiatalok testi fejlettsége, biológiai, egészségi állapota.* (A KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének és a MTA Demográfiai Bizottságának Közleményei 53. Statisztikai Kiadó Vállalat, Budapest. 1983. 675 oldal, 82 ábrával és 232 táblázattal. Ára: 425.— Ft.)

A terjedelmes és nagyon sok információt tartalmazó kötet két fő részre oszlik: szöveges ismertetésre (5—349. old.) és az azt alátámasztó táblázatokra (353—675. old.).

A szöveges rész a bevezetón kívül a sorkötelesek testi fejlettségét, egészségi állapotát, a mintavétellel összefüggő ismereteket, az összefoglalást és az irodalmat tartalmazó részekből tevődik össze. A táblákat magában foglaló rész a sorkötelesek demográfiai, antropometriai és egészségi állapotát bemutató adatokra tagolódik.

Szerzők vizsgálatukkal az 1955-ben született és 1973-ban 18 éves férfi népesség testi fejlettségére, biológiai, egészségi állapotára vonatkozó jellemzőket kívánták megállapítani, különös figyelmet fordítva azokra a jelentősebb demográfiai, társadalmi-gazdasági tényezőkre, melyek a vizsgált korosztály testi fejlettségét és morbiditását meghatározták. A felmérést az „akceleráció” miatt bekövetkező változások is indokolták.

A szerzők bevezetőjükben áttekintik az ifjúság testi fejlődésével foglalkozó hazai irodalmat, megemlítve, hogy az összefoglalás csak a 18 évesek vizsgálataira vonatkozik. Ennek ellenére vannak olyan tanulmányok, melyek a felsorolásból kimaradtak, így ezt az áttekintést nem lehet teljesnek tekinteni.

A felmérés 6 megyében, a fővárosban és négy megyeszékhelyen — nem az előző megyék székhelyein — 1973. március 5. és április 20. között történt.

A szerzők megadják a vizsgált sokaság demográfiai jellemzőit, majd ismertetik a sorköteles fiatalok vizsgálatának módszertani kérdéseit. Az összeírásra kötelezettek 9%-ának, 9495 személynek a vizsgálatára került sor a 44 részegységre különülő vizsgálati lap segítségével. Az egészségügyi vizsgálatokat 63 orvos, az antropometriai felvételezéseket 14 szakember, csaknem kivétel nélkül több éves tapasztalattal rendelkező antropológus végezte. A szerzők ismertetik az egészségügyi ellenőrzés módszereit és szempontjait is.

Az 1. fejezet a sorkötelesek demográfiai és társadalmi adatait tartalmazza. A minta összetételét 13 különféle szempont szerint elemezték. Ezek között a születési és lakhely szerinti megoszlás, az átlagéletkor az összeíráskor, a szülők etnikai csoporthoz való tartozása, a születési sorrend, a szülők foglalkozása, a sorköteles és szüleinek iskolázottsági szintje, a testnevelés alóli felmentés és sportolás kérdései szerepelnek.

Az antropológusnak különösen a 262 oldal terjedelmű és a sorkötelesek testi fejlettségére vonatkozó 2. fejezet nyújt legtöbbet. Itt a szerzők legelőször megadják a statisztikai feldolgozás során használt paraméterek világos megfogalmazását, az aritmetikai átlagtól a klaszteranalízis vázlatos ismertetéséig bezárólag.

Ezt követően mutatják be az egyes testméretek különböző szempontok szerinti elemzésének eredményeit. A kijelölt célkitűzést tekintve kiemelt fontosságú testmagasságot 13, a testsúlyt 11, a két jellel összefüggését 4 szempont szerint elemezték. További 12 testméret és 16 testarányjelző, illetve összefüggés ismertetésére is sor került. A megállapításokat 118 táblázattal, 60 ábrával támasztják alá. Külön ki kell emelnünk a sorkötelesek testmagasságának eloszlását és testfejlettségét a főbb testméretek percentilisei alapján bemutató rendkívül informatív és jól áttekinthető ábrákat (8—16. ábra).

A 3. fejezet a sorkötelesek egészségi állapotával, morbiditásával, epidemiológiai elemzésével foglalkozik. A BNO 1975. évi revíziójának megfelelően — a vizsgálati helyek szerint tagolva — 17 betegségcsoport szerint foglalták össze az előforduló betegségeket. Részletesen foglalkoznak az egyes betegségcsoportok elemzésének fontosabb eredményeivel, a sorkötelesek egészségi állapotának társadalmi vonatkozásaival, és végül értékelik a sorkötelesek morbiditásának vizsgálatára vonatkozó tapasztalataikat.

A 4. fejezet a mintavétel adatainak megbízhatóságával foglalkozik, míg az 5. fejezetben a szerzők megállapításaikat összegzik.

A 8 oldalon összegezett tapasztalatok közül néhányat megemlítettünk részben a kutatásról való tájékoztatás, részben a téma fontossága miatt.

Az 1955-ben születettek értelmi fejlődését, biológiai és egészségi állapotát az akkor fennállott társadalmi-gazdasági tényezők, az egészségügyi ellátás nagymértékben meghatározták. A vizsgált fiatalok 2/3-a 1. vagy 2. szülött gyermek volt. Az időszakosan, vagy tartósan felmentettek aránya 10,3%. Aktív sporttevékenységet 24,8%-uk folytatott. 78,4%-uk volt alkalmas korlátozás nélküli katonai szolgálatra, míg 4,1% súlyos egészségi károsodás miatt arra alkalmatlanok minősültek.

A budapesti fiatalok voltak a legmagasabbak. Az első és másodszülöttek termete magasabb, mint az 5—6.-nak születetteké. Az értelmiségi foglalkozású apák gyermekei a legmagasabbak, a mezőgazdasági fizikai dolgozók gyermekei a legalacsonyabbak. Az 1955-ben születettek termete 8,28 cm-rel volt magasabb, mint a 100 évvel korábban sorozott 18 éves fiataloké. Ez a szekuláris trend egyenletességét feltételezve évenként 0,800 mm-nek felel meg.

Az apák foglalkozását alapul véve legmagasabb testsúlyuk az értelmiségi, legkisebb a segédmunkás, számos apák gyermekeinek volt.

A teljes mintát tekintve a tápláltsági állapot kielégítő.

Egészségreleg legnagyobb arányban a budapesti fiatalok (29,6%), míg a legkevésbé a Bács-Kiskun és Somogy megyeiek (16,8, ill. 17,8%) károsodtak. A teljes mintában 362 sorkötelesnél 382 veleszületett anomáliát figyeltek meg, melyek gyakorisága legmagasabb Pest (68,2%) és Hajdú-Bihar megyében (58,6%), legalacsonyabb Veszprém megyében (26,1%) és Budapesten (21,8%). A fizikai dolgozók gyermekei magasabb arányban bizonyultak egészségesnek, mint az értelmiségi szülők gyermekei. Megállapították, hogy az ifjúság testi fejlettsége, biológiai, egészségi állapota a műlthoz képest igen jelentősen és pozitívan változott. Ugyanakkor a módosult életkörülmények, az urbanizáció, a civilizáció ártalmi, a környezet szennyeződése a testi fejlődésben, morbiditásban negatív tendenciákat váltottak ki.

A szöveges értékeléshez 7 oldal irodalom tartozik.

Ezt követően a szerzők 322 oldalon táblázatokban közlik a felvázolt szempontok (demográfiai, antropológiai, egészségi) szerint csoportosítva nagyon részletesen elemzett adataikat. Ebből az antropológiai rész 199 oldal terjedelmű.

A munka, amely egy jól szervezett és tervezett kutatás eredményeit mutatja be, rendkívül sokoldalú képet nyújt az 1955-ben született sorkötelesekről. A számítógépes értékelés útján kapott eredmények lehetővé teszik, hogy tapasztalataikat a következő nemzedékekre vonatkoztatva is hasznosítani lehessen.

Egy ilyen nagy volumenű munkáról és terjedelmes kötetéről azonban e helyen nem lehet teljes értékű információt nyújtani. Ezért ezzel az ismertetéssel is elsősorban a figyelemfelhívást szerettük volna elérni.

Dr. Farkas Gyula

LIPTÁK PÁL: *Avars and Ancient Hungarians*. (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. — 208 oldal táblázatokkal, ábrákkal és 23 oldalnyi fényképtáblával. Ára 160,— Ft)

Ez a könyv LIPTÁK professzor több évtizedes antropológiai kutatómunkájának összefoglalása, a tudományok doktora fokozatért írott disszertációjának bővített, angol nyelvű változata. A Közép-Duna-medence két legjelentősebb nomád társadalmának, az avaroknak és a magyaroknak a 6—12. századi történetét dolgozza fel. E könyv magírásával a szerzőnek hármas célja volt: a témában még meglevő fehér foltokat akarta kitölteni, részben a most elsőként publikált paleoantropológiai vizsgálati eredményeivel, újszerű regionális és időbeli kapcsolatok feltárására vállalkozott, és újszerű, egységesített módszereket és megközelítési módokat kívánt alkalmazni, amelyeket saját maga fejlesztett ki.

A bevezető fejezetben ezeket a módszertani kérdéseket tárgyalja a szerző. Részletesen kifejti itt *antropotaxonómiai* kategóriáit és osztályozási rendszerét, amelyet az 1950-es évek végétől több publikációban is közreadott, és amely nemzetközi visszhangot váltott ki. A mostani leírás, amelyet táblázatos összefoglalás is segít áttekinteni, főleg az európai és mongolid raszszokat részletezi.

A második fejezet a *hun* és a *korai avar* periódust tárgyalja. Számos mesterségesen torzított koponyát mutat be itt a kiszombori gepida temetőből, és más germán törzsek csontmaradványait tárgyalja.

Az *avarkor* önálló fejezetet kap, érthetően, hiszen ez a korszak hallatlanul gazdag antropológiai leletekben, és a szerző avar-szakértőnek számít. Egy-egy nagyobb temető feltárása alapján a népesség megszlására, ill. antropometriai adataira táblázatokban is kapunk összefoglaló áttekintést. Egyes fontosnak vélt lelőhelyek esetében egyedi méreteket is közöl a szerző. A fejezet összefoglalását három részben adja meg, részben taxonómiai aspektusban, részben az

egyek temetők összehasonlító elemzése révén, részben pedig a régészeti leletek egybevetése alapján. Az avarkori népességekben — 32 temető feldolgozása alapján — a szerző 18,2% cromagnoid, 20,8% nordoid, 15,4% mediterrán, 27,2% brachykran, 3,9% protoeuropid, mindössze 4,8% europo-mongolid és csak 9,7% mongolid elemet mutat ki. Figyelmet érdemel a tanulmányozott népességek társadalmi különbözősége: a vezető harcos rétegekben észrevehetően több a mongolid elem. Az e fejezethez mellékelt térképek jók, segítik a tájékozódást.

A negyedik, legterjedelmesebb fejezet a *honfoglaló magyarság és az Árpád-kor* antropológiáját tárgyalja. A honfoglaló és az Árpád-kori magyarok antropológiai bemutatása természetesen az e korokból feltárt temetők csontmaradványain történik. Itt is számos táblázatban mutatja be a szerző a taxonómiai megoszlást, az antropometriai jellemzőket, ill. némely esetben az egyedi méreteket is. A Szentés-Borbástanya-i honfoglaláskori temető akár a szerző paleoantropológiai—taxonómiai feldolgozásának modelljéül is tekinthető. E fejezet összefoglalása ugyancsak bőséges. Negyven temető csontanyagának feldolgozása alapján a honfoglaló és az Árpád-kori magyarság taxonómiai megoszlását a következőképpen adja meg a szerző: 21,9% cromagnoid, 30,7% nordoid, 28,1% mediterrán és 12,8% brachykran elem mellett mindössze 5% az europo-mongolidok aránya. A fejezet összefoglalásában kapnak helyet olyan részletek is, mint a 10—11. századi dunántúli temetők, a paleodemográfiai aspektusok stb. Itt is jó térképek segítenek a lelőhelyek áttekintésében.

Az ötödik fejezet az *óhaza és a honfoglalás* kérdéseivel, az onogurok és az etelközi törzsek antropológiai jellemzésével foglalkozik.

A hatodik fejezet az *Eredmények* címet viseli. A szerző itt a magyar őstörténet kutatását három fázisra osztja. Elsőként a nyelvrokon népek antropológiai tanulmányozását, PÁPAI és JANKÓ munkásságát említi. Második fázisnak mondja a honfoglaló magyarság antropológiai tanulmányozását, amelyben BARTUCZ, MALÁN, NEMESKÉRI és maga a szerző szerzett érdemeket. A harmadik, legélénkebb fázis az utóbbi mintegy 50 év leleteinek tanulmányozása. E munka főleg a nyelvrokon népekre vonatkozik, és itt a taxonómiai módszerek alkalmazása is előtérbe kerül. E fázisban TÓTH kazahsztáni és baskíriai munkásságát emeli ki a szerző, saját, idevonatkozó kutatásai mellett.

A bőséges, 18 oldalnyi irodalomjegyzék több százművet sorol fel, a probléma alapos bibliográfiáját adja. A mintegy 20 oldalnyi függelék a kiskőrösi avarkori temető csontleleteinek egyedi méreteit tartalmazza. Szerény terjedelmű név- és tárgymutató is található a kötet végén. A fényképtáblák nagyon szépek.

A könyv kiállítása tetszetős. Az angol fordítás helyenként nehézkes. Gondosabb szerkesztéssel néhány bántó hibát ki lehetett volna küszöbölni.

LIPTÁK professzor könyve a magyarság őstörténetét tárgyalja, a magyarság etnogeneziséhez szolgál adatokkal, a szerző sajátos paleoantropológiai—taxonómiai szemléletében. A könyvet a magyar antropológia jelentős művének tarthatjuk.

Dr. Eiben Ottó

SUSA, É.: A szandál-redő gyakorisága egy budapesti és egy nyugat-magyarországi mintában — <i>Frequency of sandal crease in samples of Budapest and Western Hungary</i>	161
SZATHMÁRY, L.: Tizenkét metrikus jelleg vizsgálata felső paleolitikus és mezolitikus leleteken — <i>Study of twelve metric data of upper paleolithic and mesolithic finds</i>	167
SZILÁGYI, K.: Az ujjminták generációnkénti alakulásáról — <i>Generational distribution of finger patterns</i>	175
WALTER, H.—REHMER, M.: Zur Variabilität des Transferrin-Subtype-Polymorphismus bei griechischen und anderen europäischen Populationen	181
<i>Transzferrin alcsoport polimorfizmus variációi görög és más európai népeiségekben</i>	187
Rövid Közlemények — Short reports	
KRETZOI, M.: Note on Homo leakeyi Heberer — <i>Homo leakeyi Heberer</i>	189
PANTÓ, E. — EIBEN, O. G.: Adatok városi és falusi leányok menarchekorához — <i>Preliminary data for the age at menarche of urban and rural girls in Hungary</i>	191
EIBEN, O. G. — PANTÓ, E.: Adatok városi és falusi fiúk oigarchekorához — <i>Preliminary data for the age at oigarche of urban and rural boys in Hungary</i>	193
Hírek — News	195
Könyvismertetések — Book Reviews	197

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda főigazgatója

Műszaki szerkesztő: Sándor István

A kézirat a nyomdába érkezett: 1984. VIII. 15. — Terjedelem: 17,50 (A/5) ív

85.13611 Akadémiai Kiadó és Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Hazai György

6. A táblázatok címeit, az ábraleírásokat, a táblák címeit és azok minden szöveges részét két példányban külön is mellékelni kell a kéziratához az idegen nyelvű fordításhoz.

7. A tanulmányok statisztikai feldolgozásánál alkalmazott matematikai képletek jelöléseinek pontos magyarázatát meg kell adnia a szerzőnek. Ugyanez vonatkozik görög betűs vagy egyéb speciális jelölésekre is. Általában a *Biometriai Értelmező Szótár* (Szerk.: Jánosy A.—Muraközy T.—Aradszky G. — Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1966.) előírásait, jelöléseit célszerű követni.

8. A tanulmányok tagolásában az alábbi beosztási elvek követését tartjuk kívánatosnak: 1. Bevezetés (a probléma felvetése, mai állása). 2. Anyag és módszer. 3. A vizsgálat, kutatás eredményei és azok (összehasonlító) értékelése. 4. Összefoglalás.

9. A tanulmány, közlemény végén irodalomjegyzéket kell megadni, de csak azok a művek idézhetők, amelyeknek adatait vagy megállapításait a szerző tanulmányában valóban felhasználta. Az irodalomjegyzéket a szerzők nevének „abc” sorrendjében kell összeállítani. A szövegben a szerző neve után (zárójelbe) tett évszámmal utalunk a megfelelő irodalomra.

A folyóiratok címeinek rövidítésére a szakirodalomban kialakult és elfogadott rövidítéseket alkalmazunk.

Az irodalomjegyzék összeállításához az alábbi példák szolgálnak útmutatásul:

*Folyóiratcikkek*nél a szerző(k) vezetékneve, rövidített utóneve, a megjelenési év zárójelben, kettőspont, a közlemény címe, a folyóirat hivatalos rövidítése, a kötetszám arab számmal, aláhúzva, pontosvessző, oldalszám, pl.:

BARTUCZ, L. (1961): Die internationale Bedeutung der ungarischen Anthropologie. *Anthrop.* Közl. 5; 5—18.

*Könyvek*nél a szerző(k) neve, a kiadási év zárójelben, kettőspont, a könyv címe, a kiadó neve, a kiadás helye, pl.:

BARTUCZ, L. (1966): A praehistorikus trepanáció és orvostörténeti vonatkozású sírleletek (Palaeopathologia III. kötet). Országos Orvostörténeti Könyvtár és Medicina Kiadó, Budapest.

*Másodidézetek*nél — ha azok el nem kerülhetők — az idézett szerző neve után *cit.* szócskát írunk, és a fenti módon idézzük a könyvet vagy a folyóiratcikket, ill. *in* szócskát írunk, ha tanulmánykötetben megjelent cikket idézünk.

Ha egy szerzőnek ugyanabból az évből több tanulmányát idézzük, akkor az évszám mellé írt *a*, *b*, *c* betűkkel különböztetjük meg őket.

10. A szerzők a nyomdai tipografizálásra vonatkozó kívánásaikat a kézirat másodpéldányán jelölhetik be ceruzával, a nyomdai előírásoknak megfelelően.

Kérjük szerzőinket, hogy a fenti alaki előírásokat — a tanulmányok gyorsabb megjelenése érdekében is — tartsák meg. Az előírásoktól eltérő kéziratokat a Szerkesztő bizottság nem fogad el.

A kéziratokat a szerkesztő címére kell beküldeni, aki a tanulmány beérkezését visszaigazolja. A közlésről — a lektori vélemények alapján — a Szerkesztő bizottság dönt. Erről értesítik a szerzőt.

A közlésre kerülő dolgozatok korrektúráját az ábralevonatokkal együtt megküldjük a szerzőknek. A javított korrektúráját az esetenként megadott határidőig kérjük vissza. A megadott időpontig vissza nem juttatott dolgozatot kénytelenek vagyunk kihagyni a készülő számból.

A szerzőknek a kiadó tiszteletdíját és 100 db különlenyomatot ad. Ennek előfeltétele, hogy a szerző a kézirattal együtt pontos laccímét (irányítószámmal) és személyi számát is bejelentsé a szerkesztőnél.

A Szerkesztő bizottság tagjai: DR. EIBEN OTTÓ (szerkesztő), DR. ÉRY KINGA, DR. FARKAS GYULA, DR. HORVÁTH LÁSZLÓ, DR. LIPTÁK PÁL, DR. NEMESKÉRI JÁNOS, DR. PAP MIKLÓS és DR. TÓTH TIBOR.

A szerkesztő címe: DR. EIBEN OTTÓ, 1088 Budapest, Puskin u. 3. ELTE Embertani Tanszéke.

A kiadvány előfizethető és példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓNÁL: 1363 Budapest, Alkotmány u. 21.,
telefon: 111-010. Pénzforgalmi jelzőszám: 215-11488.
az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLTBAN: 1368 Budapest, Váci u. 22.,
telefon: 185-680.

Előfizetési díj egy évre: 52,— Ft

Külföldön terjeszti a KULTURA Külkereskedelmi Vállalat 1389
Budapest, Fő u. 32. Pénzforgalmi jelzőszám: 218-10990, telefon:
159-450.

TARTALOM — CONTENTS

E IBEN, O.: Köszöntjük a 70 éves Lipták Pált és Nemeskéri Jánost	3
E redeti közlemények — Original papers	
BERNHARD, W.: Ethnic and morphological affinities of two Bronze and Iron age populations of North-Pakistan	7
<i>Etnikai és morfológiai kapcsolatok észak-pakisztáni bronz-és vaskori népességek között</i>	15
B. BODZSÁR, É.: A testösszetétel életkori és nemi variációi— <i>Variations of body composition with age and sex</i>	17
EIBEN, O.—PANTÓ, E.: A magyar gyermek cephal-indexe — hetven évvel később — <i>The cephalic-index of the Hungarian child — Seventy years later</i>	25
ÉRY, K.: Kelta csontvázak Zichyújfaluról — <i>Celtic skeletons from Zichyújfalu</i>	33
FARKAS, GY.: Békéscsabai 3—18 évesek testi fejlettsége— <i>Somatic development of Békéscsaba children between 3 and 18 years of age</i>	39
FRAYER, D. W.: Tooth size, oral pathology and class distinctions: Evidence from the Hungarian Middle Ages	47
<i>Fogméretek, szájpatólógia és szociális rétegbeli különbségek a magyar középkorban</i>	53
GYENIS, GY.—SZERÉNYINÉ PÁSZTOR, Zs.: Az érdi iskolásgyermekek testmagassága, test-súlya és az ezekre ható migrációs tényezők — <i>Height and weight of schoolchildren in Érd and effect of mating distance of parents</i>	55
HAUSER, G.—DE STEFANO, G. F.—BASTIANINI, A.—GUIDOTTI, A.: Supraorbital minor skeletal variations in fetuses and newborns	63
<i>Magzatok és újszülöttek supraorbitalis minor csontvariációi</i>	68
JOUBERT, K.: A veleszületett rendellenességgel világrajött újszülöttek arányának alakulása néhány biológiai és demográfiai ismérv szerint I. — <i>Rates of new-borns with congenital anomalies analysed by some biological and demographic criteria (I)</i>	71
K. ZOFFMANN, Zs.: A Kárpát-medence neolitikus és rézkori embertani leleteinek főbb metrikus és taxonómiai jellemzői — <i>Main metric and taxonomic data of the anthropological finds dating from the Neolithic and Copper ages in the Carpathian Basin</i>	79
KRETZOI, M.: Új hominid lelet Rudabányáról — <i>New hominoid form from Rudabánya</i>	91
MARCSIK, A.—KOC SIS, S. G.: Kettős gyökerű alsó caninus gyakoriságáról és filogenetikai előzményeiről — <i>Frequency of the double rooted lower caninus and its phylogenetic background</i>	97
PAP, I.: Traumás csontelváltozások középkori szériákban — <i>Traumatic lesions in Medieval series</i>	107
PAP, M.: A humán populációgenetikai kutatás néhány aspektusa a magyarországi vizsgálatok tükrében — <i>Some aspects of human population genetical research in the light of investigations performed in Hungary</i>	117
PÁPAI, J.: Főiskolai hallgatónők ismételt antropometriai vizsgálatának eredményei — <i>Results of a repeated anthropometric study in female college students</i>	125
SCHWIDETZKY, I.: Eine Diskriminanzfunktion für die Unterscheidung von Europiden und Mongoliden	131
<i>Europidok és mongolidok elkülönítése diszkriminancia-függvényvel</i>	138
SMOLEJ, M.—GOMZI, P.—CHAVENTRÉ, M.—RUDAN, A.: Biometrical characteristics of the population of the island of Olib (Yugoslavia)	139
<i>A jugoszláviai Olib sziget népességének biometriai jellemzése</i>	148
STLOUKAL, M.—SOUDSKÝ, O.—HANÁKOVÁ, H.: Dimensions of the skull of palaeoslavic children and juveniles	151
<i>Ószláv gyermekek és ifjak koponyájának dimenziói</i>	159